

Werktuigen van geweld

Wapens uit de 15de - 18de eeuw op de Ham te Oudenaarde

Jean-Pierre Parent, Erik Wauters, Nico De Brouwer, Luk Beeckmans

Ligging

De Ham bevindt zich in het zuidwestelijke deel van de stad Oudenaarde. Oorspronkelijk bevond deze wijk zich langs de rechteroever van de Schelde. Na het rechtekken in 1970 kwam De Ham op de linkeroever te liggen.

Afb. 1: Situatiekaart met aanduiding van de zones. De vindplaats is gelegen tussen de Ham, de Smalendam en de Margaretha van Parmastraat.

De maquette van Nézot (1746) geeft De Ham duidelijk weer. Naast enkele eenvoudige huisjes aan de Schelde merken we in de zuidwestelijke hoek een windmolen, in 1384 opgericht door de Heer van Schorisse. Ten oosten daarvan ligt een groot vierkant domein voorzien van een gracht en een wal. De schaarse bronnen omtrent dit landgoed spreken van "thuis ende erfve ghenae

empt het Walleken". De stadsomwalling van Oudenaarde liep tot tegen de Ham.¹

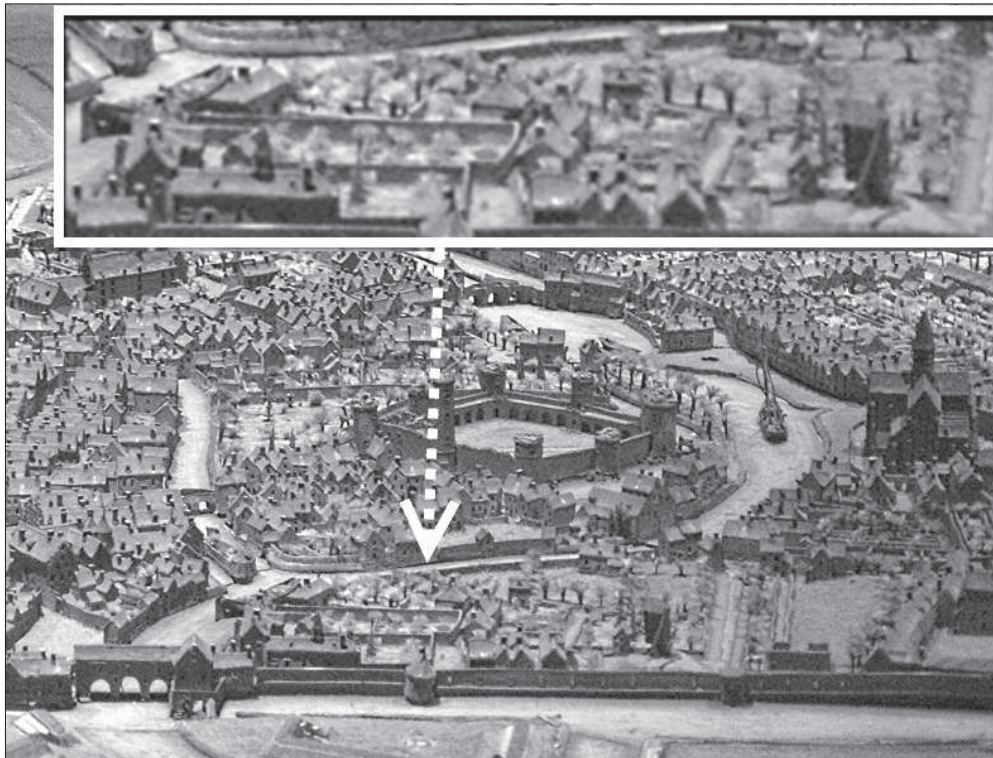
Het archeologisch onderzoek

Een recente wijziging in het gewestplan vormde De Ham om tot een stedelijk ontwikkelingsgebied. Aangezien de herinrichting van de zone met een appartementsgebouw, sociale woningen en

¹ Nézot, de driedimensionale maquette van Oudenaarde (1746), Rijsel (548 cm x 416 cm, 11 tafels), Palais des Beaux-Arts

ondergrondse parkeergarage het interessante bodemarchief van De Ham zou verstoren, nam de stad Oudenaarde als bouwheer haar verantwoordelijkheid op. In samenwerking met het Agentschap R-O Vlaanderen, het Ename Expertisecentrum voor Erfgoedontsluiting en het Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed ging in oktober 2007 een archeologisch vooronderzoek van start.

Hierbij stelde men twee belangrijke archeologische zones vast die voor een vervolgonderzoek in aanmerking kwamen. Het ging om de noordwestelijke hoek van het terrein waar zich de vermoedelijke restanten van het "Peteghemhuus" en het klooster van de Apostolinnen bevonden en een centraal gedeelte waarbij een deel van het Walleken werd aangesneden. Dit onderzoek duurde van 3 maart tot 31 augustus 2008 en werd geleid door Ruben Pede, SOLVA.

Onverwacht kwam in het westelijke deel van deze zone een massieve bakstenen muur aan het licht, een onderdeel van de stadsmwallingen van Oudenaarde. De stadsmuur en de bijhorende stadsgracht bleken bepalend voor de verdere inrichting van deze zone. Waarschijnlijk startte men kort daarna met de aanleg van een groot gebouw in het noordelijk deel van het terrein. Deze muurresten waren te identificeren met het "Peteghemhuus". Dit gebouw werd volgens de historische bronnen op het einde van

Afb. 2: De maquette van Nézet

de 15de eeuw opgericht, wat overeenkomt met archeologische vaststellingen op het terrein. De historische bronnen vermelden het als een refuge van de abdij van Petegem.

Afb. 3: Werken aan de Ham in 2008/2009

In het centrale en westelijke deel kwam verder een deel van de muurresten tevoorschijn die toe te wijzen zijn aan het klooster van de Apostolinnen uit de 18de eeuw. Deze zusters namen vanaf het begin van de 18de eeuw hun intrek in de voormalige gebouwen van de abdij van Petegem.

In een tweede fase van het onderzoek op de centrale zone werd een deel van het Walleken aangesneden. Hierbij kwam ook een deel van de noordwestelijke walgracht tevoorschijn. Reeds in de 14de-15de eeuw bevond zich hier een brede walgracht die een vierkant terrein omsloot. In deze periode werd vermoedelijk een bakstenen gebouw opgericht in de noordwestelijke hoek van de site. Het bestaande bakstenen gebouw breidde men uit in oostelijke richting. Gedurende de 16de tot de 18de eeuw waren er continue heruitgravingen en/of verkleiningen van de gracht, die stelselmatig met puin en afval werd gevuld.

De laatste fase van de gracht dateert uit de 19de eeuw. Hierbij voorzag men het noordelijke gedeelte van de gracht van een brugconstructie, die toegang gaf tot het wooneiland. Op een mutatieschets uit het midden van de vorige eeuw is te zien hoe enkel nog het oostelijke en zuidelijke deel van de site met walgracht bewaard zijn gebleven.²

² Met dank aan Ruben Pede (SOLVA), die de opgraving leidde

De vondsten

Tijdens de opgravingen ondernam Jean-Pierre Parent waarnemingen met de metaaldetector in de afgegraven aarde. Na de vrijgave van de archeologische zone in 2012 begeleidde hij de werken verder met toelating van de bouwheer. Naast een massa aardewerk, steengoed, majolica en porselein kwamen tevens benen, houten en (vooral) metalen voorwerpen aan het licht. In dit artikel beschrijven we de wapens.

Inventaris

Middeleeuwse wapens

a. Dolken

Een ijzeren (nier-?)dolk (lengte: 282 mm) is grotendeels bewaard gebleven. De houten of benen greep ontbreekt. Tegen de angel bevindt zich de ricasso met vier cannelures. De kling heeft een ruitvormige doorsnede en is voorzien van een enkelvoudige gleuf (afb. 4). Van een vergelijkbaar exemplaar is slechts het uiteinde van de kling bewaard (lengte: 108 mm) (afb. 5, 1).

b. Pijlpunten

Een pijlpunt uit gesmeed ijzer (lengte: 80 mm) heeft een ruitvormige doorsnede (afb. 5, 2). Een tweede pijlpunt, eveneens uit gesmeed ijzer draagt een opengewerkte, maar deels afgebroken huls (lengte: 68 mm). De punt is afgeplat (afb. 5, 3).

Post-middeleeuwse wapens

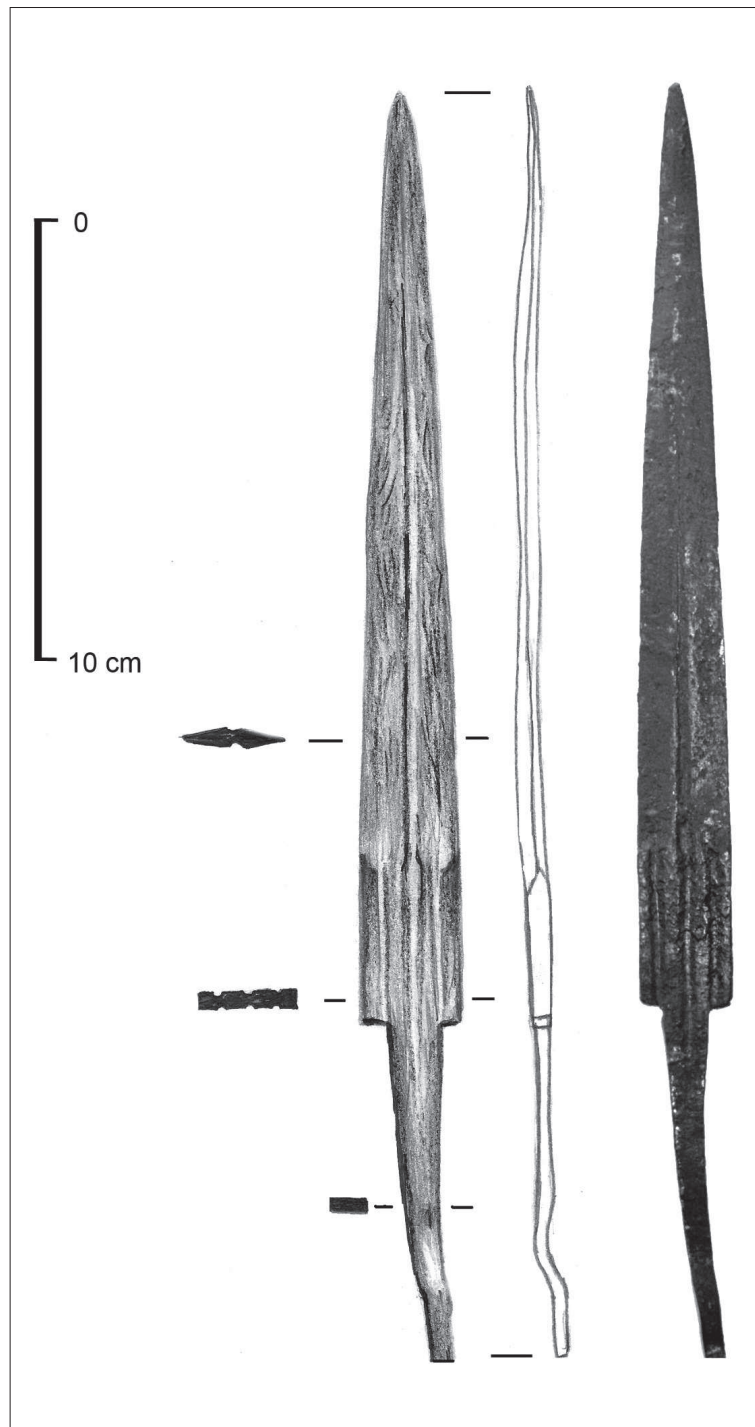
a. Geweer- en pistoolonderdelen

De loop van een musket of geweer (lengte: 1015 mm) heeft een loopkaliber van ca. 18 mm. De loop is tweeledig en gaat over van een achtkant (kulas) naar rond en is voorzien van een vizier (niet bewaard gebleven) en een korrel. De staart is rechthoekig. Onderaan bevinden zich drie pennen waarmee de loop vast zat aan de lade. De loop draagt een gladde ziel. Het zundgat aan de zijkant

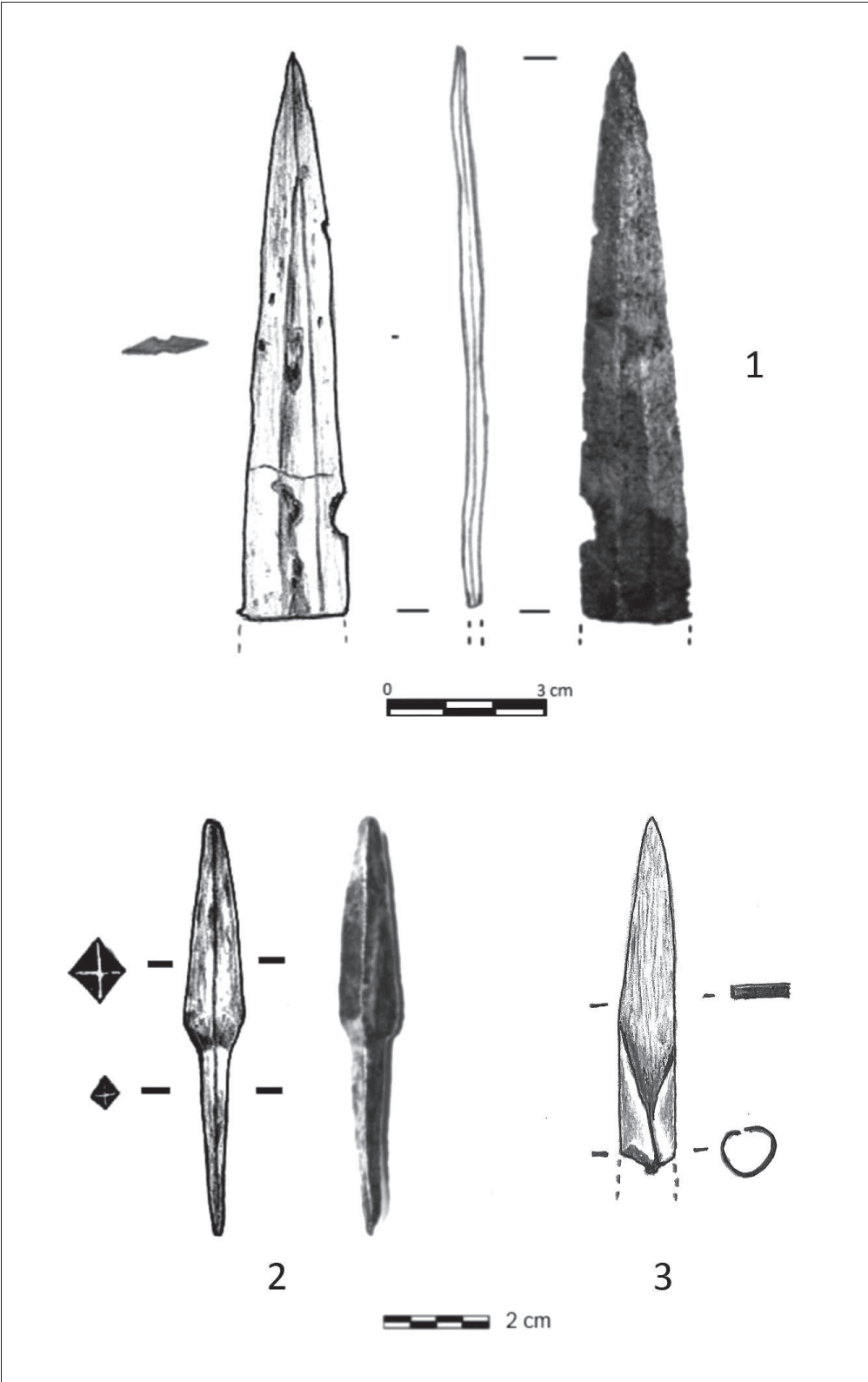

Afb. 6: Muskietier met lonslotgeweer, DE GHEIJN J., 1607/08, p. 138, afb. 12.

Afb. 4: Tekening van de dolk

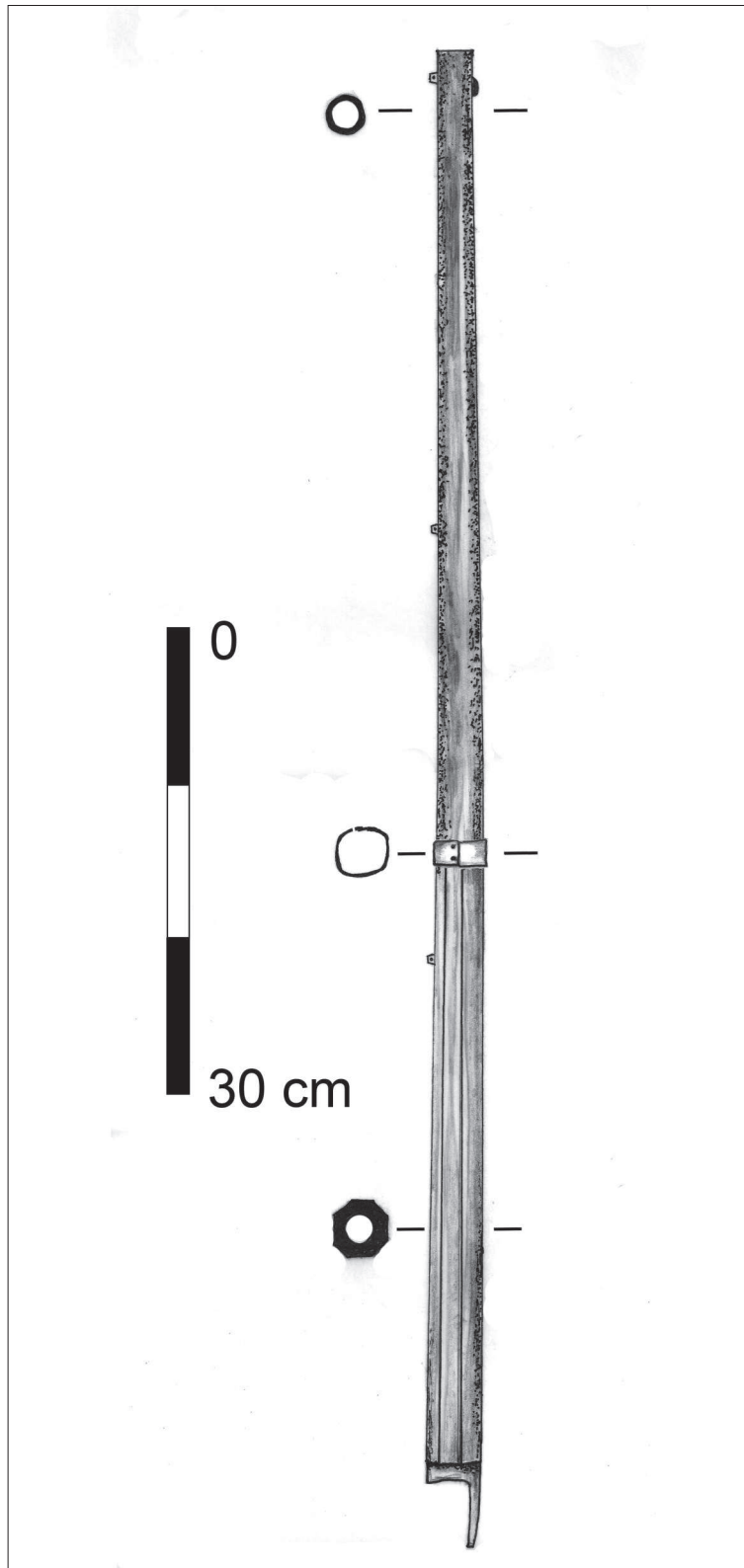

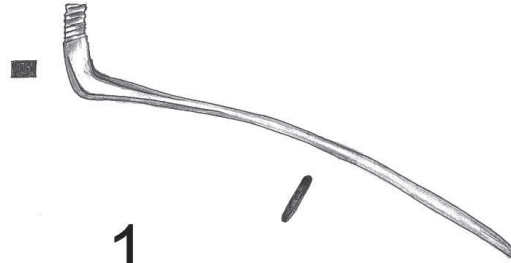
van de kulas is hersteld, wat wijst op een intensief gebruik. De kulas draagt tevens een merk (Augsburg). Over de loop ligt een losse messingband, secundair aangebracht om de loop en lade bijkomend te fixeren (afb. 7).

◀ Afb. 5: Tekening van het dolkfragment (1) en de pijlpunten (2 en 3).

Afb. 7: Tekening van de loop van het musket of geweer. ▶

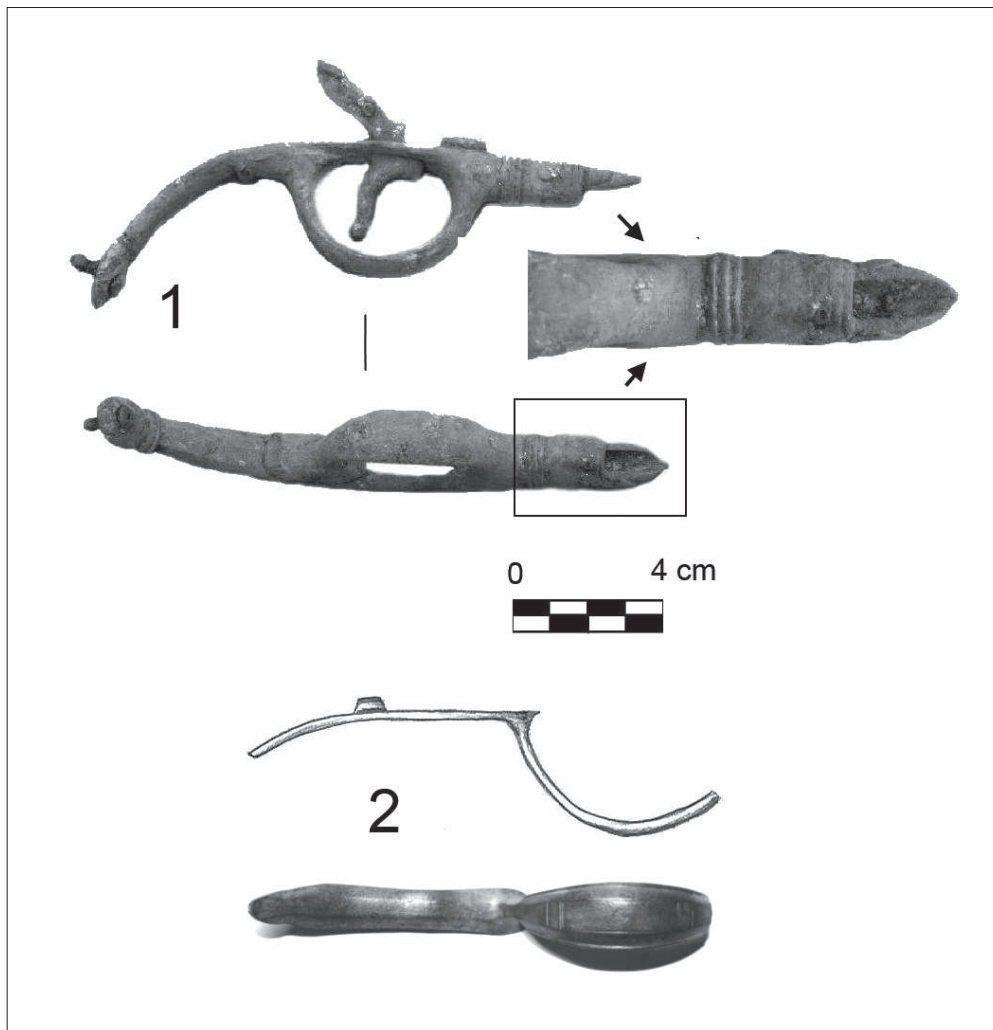
1

2a

2b

◀ Afb. 8: Tekening van de trekker of knijper met schroef (1) en foto van de pan en pandeksel (2a en 2b).

Afb. 9: Foto van de trekker met trekbeugel (1) en foto en tekening van de trekbeugel (2). ▶

Een trekker of knijper met schroef, afkomstig van een lontslotmusket (vermoedelijk een onderdeel van het hierboven beschreven vuurwapen) (afb. 8, 1).

Een pan en pandeksel, afkomstig van een lontslotmusket uit de 17de eeuw (eventueel begin 18de eeuw). Onderaan bevindt zich de V-vormige uitsparing die aansluit op het zundgat in de loopwand (afb. 8, 2a en 2b).

Een trekkerbeugel van een pistool in koperlegering, waarvan de profilering de stijlkenmerken vertoont uit de (vroeg?) 18de eeuw. Dit pistoolonderdeel kwam aan het licht tijdens het proefsleuvenonderzoek (afb. 9, 1).

Een fragment van een trekkerbeugel van een pistool in koperlegering met eveneens 18de eeuwse stijlkenmerken (afb. 9, 2).

b. Loden kogels

In totaal werden 46 loden kogels gevonden, bestemd voor handvuurwapens. Hun diameters variëren tussen 9,50 tot 19,22 mm. Ze werden verspreid aangetroffen op de site (afb. 10).

Afb. 10: Foto van de pistool- en geweerkogels.

zone A	zone B	zone C1	zone C2
15,11	12,03	9,50	12,27
15,81	12,79	11,09	12,47
15,90	14,51	12,18	12,97
15,97	14,61	12,32	15,10
16,32	15,58	13,11	15,25
16,36	16,03	13,59	15,38
16,75	16,19	13,74	15,43
16,85	16,25	14,74	15,47
17,44	16,42	15,37	16,09
17,83	16,66	15,98	
19,22	16,68	16,40	
	16,70		
	16,77		
	16,81		
	17,47		

c. Kanonskogels

Er zijn vier volledige en twee fragmentarisch bewaarde kanonskogels uit massief gietijzer aangetroffen. Het kaliber van deze kogels varieert, zoals blijkt uit onderstaande tabel (afb.11).

Afb. 11: Foto van de kanonskogels.

Diameter (mm)	Gewicht (g)	Kaliber (pond)	Vindplaats
43,19	284,00	3/4	zone C1
70,75	1336,00	3	zone C1
71,08	1347,00	3	zone A
150,00	11000,00	24	walgracht

d. Granaat

Een gietijzeren handgranaat dateert uit de 17de eeuw. Deze was oorspronkelijk met buskruit gevuld en in de opening bevond zich een houten stift met een lont. De stift was vastgehecht met teer (afb. 12).

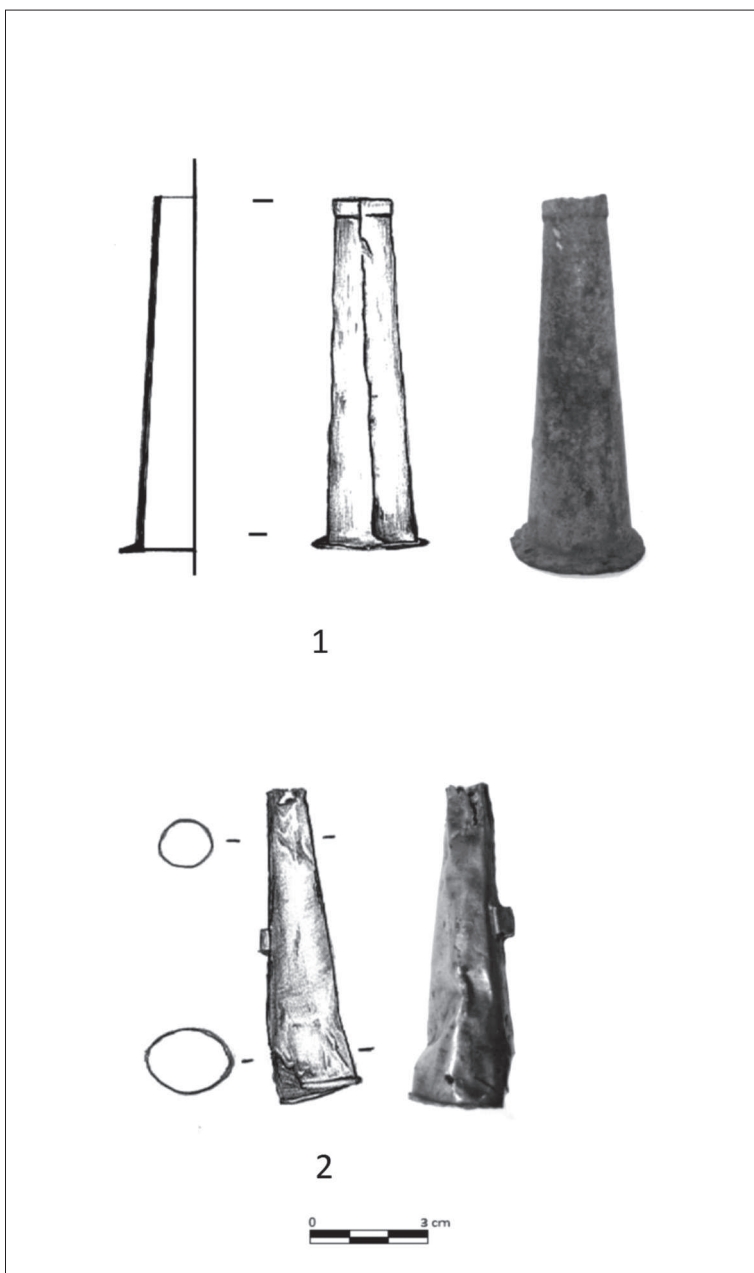
Afb. 12: Foto van de granaat.

Diameter (mm)	Gewicht (g)	Vindplaats
81,53	1077,00	zone C1

e. Kruitmaten

Kruitmaat 1: Opperold plaat in koperlegering, conisch (lengte: 90 mm; uiterste diameter: 30 mm; kleinste diameter 15 mm; gewicht: 19,60 g) (afb. 13, 1).

Afb. 13: Foto en tekening van de kruitmaten.

Afb. 14. Tekening en foto van de foedraalbeschermer.

Kruitmaat 2: Opperold plaat in wit metaal (lengte: 80 mm, uiterste diameter: 20 mm; kleinste diameter: 10 mm; gewicht: 82 g). De basis was oorspronkelijk afgesloten met een plaatje (ontbreekt). Aan de wand is nog het restant van een bevestigingssoog te zien (afb. 13, 2).

f. Foedraalbeschermer

De foedraalbeschermer (onderband) in koperlegering (lengte: 66 mm) is vervaardigd uit opperold plaat in koperlegering (afb. 14, 1).

g. Schedehaken en riemhanger

De schedehaken zijn gegoten uit een koperlegering (lengten: 48 mm, 53 mm en 60 mm) (afb. 15, 1, 2 en 3). Een fragment van een riemhanger (lengte: 51 mm) is eveneens uit een koperlegering vervaardigd (afb. 15, 4).

Bespreking

Middeleeuwse wapens

De gevonden kling (afb. 4) en het klingfragment (afb. 5,1) kunnen onderdelen zijn van zogenaamde nierdolken, genoemd naar de "niervormige" uiteinden van de (hier ontbrekende) greep. Deze

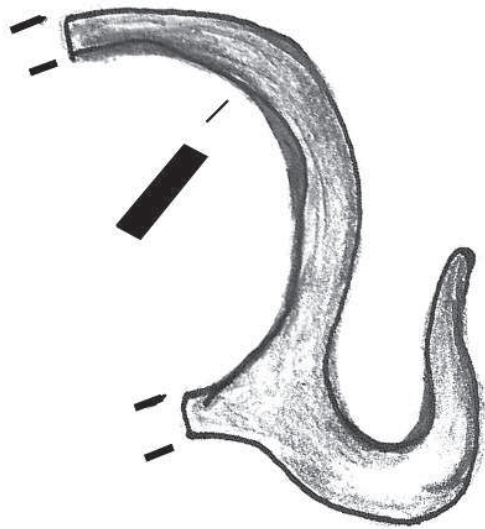
1

2

3

4

◀ Afb. 15: Tekening van de schedehaken (1, 2 en 3) en riemhanger (4).

dolken worden in de 14de tot 16de eeuw gedateerd.³

Bij de pijlpunten treffen we twee types aan. Bij een eerste exemplaar met ruitvormige doorsnede is de basis gevormd door een pen, die in een gleuf van de schacht werd gevat (afb. 5, 2). De tweede pijlpunt met bladvormig uiteinde is voorzien van een huls, die om het uiteinde van de schacht werd geschoven (afb. 5, 3). We kunnen deze pijlpunten dateren van de 11de tot 15de eeuw.⁴

Postmiddeleeuwse wapens

De loop (afb. 7) kan zowel behoren tot een vuurwapen uitgerust met een lontslot (musket) als met een vuursteenslot (snaphaan of geweer).

De pan met pandeksel en de knijper (afb. 8 en 9) zijn vrijwel zeker afkomstig van een lontslotmusket en dateren uit het midden van de 17de eeuw.

De werking van het lontslotmechanisme kan als volgt worden samengevat: Bij het knijpen of overhalen van de trekker sloeg een smeulende lont, die geklemd werd in de haan, in de pan waarin fijn kruit was aangebracht. Aldus ontbrandde de hoofdloading in de loop, die via het zundgat in de loopwand verbonden was met de lading in de pan.

Gelet op de aanwezigheid van vizier en korrel is het weinig waarschijnlijk dat de loop afkomstig is van een infanteriewapen. De messingband lijkt een reparatie of een latere versteviging te zijn (afb. 7).

Lontslotwapens bleven in noordwest Europa in gebruik tot het begin van de 18de eeuw.

Ze waren simpel van constructie, goedkoop te produceren en vrij betrouwbaar.⁵ Het gebruik leverde wel een zeker gevaar op in de aanwezigheid van buskruit en kon ook de positie van de schutter verraden (zegswijze "lont ruiken").

Geweer- en/of pistoolkogels zijn niet zo gemakkelijk van elkaar te onderscheiden. In regel kunnen we stellen dat kogels van 11 mm of kleiner met een pistool werden afgevuurd en dat kogels van 17 mm of meer met een geweer werden afgeschoten. Kogels met een tussenliggende diameter kunnen voor beide wapentypes zijn gebruikt of bijvoorbeeld ook voor een karabijn (ruitergeweer met korte loop).

Een tweetal kogels uit het vondstenmateriaal waren bestemd voor een pistool (diameter 9,50 mm en 11,09 mm), één voor een geweer (diameter 19,22 mm). Van alle andere kogels kan het wapentype niet met zekerheid worden bepaald (afb. 10).⁶

³ BAART J. e.a., p. 431-433

⁴ JESSOP O., p. 195

⁵ DE GHEIJN J., ongenummerde pagina's

⁶ ZEEBROECK I. e.a., 271

Bij de kanonskogels onderscheiden we een drietal kalibers: Eén kanonskogel van 3/4 pond is afkomstig van een regimentskanon, een kanon van klein kaliber, van het type dat door de infanteriebataljons werd gebruikt.

In de vroegmoderne tijd waren vooral regimentskanonnen uitgerust met een kogel van drie of vier pond in gebruik. Tot het vondstenmateriaal behoren twee driepondskogels. Kanonnen van drie pond werden vooral gebruikt door de Staatse en de Engelse legers (de Fransen maakten gebruik van vierponders). Dergelijke kanonnen konden ook worden geladen met schroot (schrootlantarn of druif).

Kanonnen met kogels van 24 pond werden niet gebruikt door het veldgeschut. Een dergelijk kanon woog, inclusief de affuit en voorwagen, bijna 3.900 kilogram en vereiste minstens 17 trekpaarden. Tot het vondstenmaterieel behoort één kogel van dit type (afb. 11). Deze kogel kan mogelijk hebben gediend tot de belegering of de verdediging van de stad.

De granaat heeft de maat van een kanonskogel van vier pond, die perfect in de hand ligt. Dergelijke granaten werden gebruikt door de grenadiers bij de aanval van loopgraven, buitenwerken en bedekte wegen (doorlopende weg rond de buitenzijde van de fortgracht). Volledige granaten uit deze periode zijn eerder zeldzaam. Door omstandigheden is deze granaat niet ontploft. Misschien kwam ze bij het gooien terecht in een vochtige context en is het lont gedoofd (afb. 12).

Kruitmaten bevatten een afgemeten lading kruit klaar voor gebruik, bestemd voor één schot. De kruitmaten werden met touwtjes bevestigd aan de bandelier van de soldaat (afb. 13, 1 en 2).⁷

De foedraalbeschermer heeft een asymmetrische vorm en heeft behoort tot de schede van een blank wapen met gebogen kling (sabeltype). Uit de drie gaatjes in de bovenzijde blijkt dat de foedraalbeschermer met koperdraad aan de lederen schede was bevestigd (afb. 14, 1).

De schede werd aan de riem of bandelier bevestigd door middel van een schedehaak. Daarbij werd het smalste uiteinde doorheen de lederen schedewand gestoken, het breedste doorheen over de riem of bandelier. De drie gevonden exemplaren hebben behoord tot de schede van een zwaard of een soortgelijk wapen (afb. 15, 1, 2 en 3). De riemhanger met (afgebroken) ring had mogelijk een verwante functie (afb. 15, 4).

⁷ PIETERS e.a., p. 25, afb. 6

Bibliografie

BAART J., KROOK J., LAGERWEIJ A., OCKERS N., VAN REGTEREN ALTENA H., STAM T., STOEPKER H., STOUTHART G., VAN DER ZWAN M. 1977: *Opgravingen in Amsterdam. Twintig jaar stadskernonderzoek*, Amsterdam.

PIETERS M., SCHIETECATTE L., ERVYNCK A., VAN NEER W. & CALUWÉ D. (met bijdragen van DE BUYSER F., EECKHOUT J., HOUBRECHTS D., MUYLEAERT L.) 1999-2000: De Visserskaai te Oostende (prov. West-Vlaanderen): archeologie van een in de 17de eeuw zwaar geteisterde stad, *Archeologie in Vlaanderen*, VII, Brussel, 231-276.

ZEEBROEK I., PIETERS M., ANDRÉS-LACUEVA C., CALUWÉ D., DAVID J., HANECA K., LAMUELA-RAVENTÓS R., LENAERTS T., MEDINA REMÓN A., MEES F., MISSIAEN T., MUYLEAERT L., OP DE BEECK E., STREEL M., VAN DEN HAUTE P., VAN HEES M. & WAUTERS E. 2010: Een 18de-eeuwse wraksite op de Buiten Ratel-zandbank (Belgische territoriale wateren): multidisciplinair onderzoek van het vondstenmateriaal, *Relicta, Archeologie, Monumenten- en Landschapsonderzoek in Vlaanderen*, 6, Brussel, 237-327.

DE GHEIJN J. 1607/08: *Wapenhandelinghe voor roers musquetten ende spiessen*, Amsterdam.

JESSOP O. 1996: A new artefact typology for the study of medieval arrowheads, *Medieval Archaeology*, 40, Londen, 192-2.